

VERTYBĖS LIETUVIŲ IR LENKŲ PASAULĖVAIZDYJE
WARTOŚCI W JĘZYKOWYM OBRAZIE ŚWIATA LITWINÓW I POLAKÓW
Vilniaus universitetas, Vilnius, liepos 4-7 d.

Žmogaus vaizdinys tarminiam diskurse
Obraz człowieka w dyskursie gwarowym

Vilija Sakalauskienė

Lietuvių kalbos institutas

Vilnius, 2019

Tarminis žodynas kaip kultūros tekstas / Słownik gwarowy jak tekst kultury

- Tarminis žodynas laikomas kultūros tekstu. Ar iš tarminių žodynų galima perskaityti informaciją apie žmogų?
- Analizuojant žodynų duomenis galima rekonstruoti leksikografinį pasaulio vaizdą kalboje, tačiau tas vaizdas yra kiek sustabarėjęs ir labai priklauso nuo žodyno pobūdžio, jo sudarymo metodikos.
- J. Bartmińskis kalbos pasaulėvaizdį apibrėžia kaip „kalboje išreikštą pasaulio interpretaciją, kurią galima nusakyti teiginių apie pasaulį kompleksu. Tai gali būti teiginiai, įtvirtinti pačioje kalboje, jos gramatinėse formose, žodynuose, standartizuotuose tekstuose“ (Bartmiński 1990: 110).
- Słownik gwarowy jest uznawany za tekst kultury. Czy w słownikach gwarowych można wyczytać informację o człowieku?
- Analizując dane słownikowe można zrekonstruować obraz leksykograficzny świata językowego, ale ten obraz jest nieco skostniały i bardzo zależy od charakteru słownika, jego założeń metodycznych. J.
- Bartmiński językowy obraz świata określa jako „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź to utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane.” (Bartmiński 1990: 110).

- Lietuvių tarmių leksikografiniai duomenys leidžia rekonstruoti leksinį semantinį žmogaus lauką, atspindintį *žmogaus* sąvokos struktūrą tarminiam diskurse, pateikti tuos reikšmės požymius, kuriuos žmonės turi galvoje, vartodami žodį *žmogus* konkrečiame kontekste.
- Leksikografinė medžiaga sudaro tik vieną bet kurio koncepto analizės lygmenį. Tuo labiau, kad šiame pranešime kalbama tik apie tarminės leksikografijos duomenis.
- Dane leksykograficzne gwar litewskich pozwalają zrekonstruować pole leksykalno-semantyczne człowieka, odzwierciedlające strukturę wyrazu *żmogus* (człowiek) w dyskursie gwarowym, wskazać cechy tego znaczenia, które ludzie mają na myśli, kiedy używają wspomnianego wyrazu w konkretnym kontekście.
- Materiał leksykograficzny stanowi zazwyczaj tylko jeden z poziomów analizy dowolnego konceptu. Referat jest oparty tylko na analizie gwarowych danych leksykograficznych.

- Pagal lietuvių tarmių leksikografinius duomenis *žmogus* – mąstanti, kalbanti būtybė, fiziškai pajėgus ir sveikas, doras, klusnus pavaldinys, dirbantis, bendraujantis, priklausantis nuo kitų, savos tautos ar tikybos.
- Žodynų definicijose išryškinti pagrindiniai *žmogaus* koncepto požymiai: mąstanti, kalbanti būtybė.
- Według litewskich gwarowych danych leksykograficznych człowiek – to istota myśląca, mówiąca, silna fizycznie i zdrowa, uczciwa, a także jest to posłuszny podwładny, pracujący, kontaktowny, zależny od innych, przedstawiciel swojego narodu i wiary.
- Definicje słownikowe ujawniają podstawowe cechy konceptu *człowiek*: jest to istota myśląca, mówiąca.

- Remiantis tarminių žodynų pavyzdžiais, analizuojamas *žmogaus* vaizdinys leidžia rekonstruoti bendrą atitinkamo laikotarpio lietuvių kalbos tarmių atstovų mentalitetą, pasaulio suvokimo būdus, kurie slypi semantiniuose ir stilistiniuose kalbos aspektuose, stereotipuose ir kultūros apraiškose.
- Dėmesys skiriamas leksemoms, kuriose atsispindi *žmogaus* konceptualizavimas, kai yra apibūdinama jo fizinė išvaizda, psichika, emocijos, socialinė padėtis, religija, santykiai su kitais žmonėmis.
- Omawiany na przykładach wziętych ze słowników gwarowych sposób przedstawiania człowieka pozwala zrekonstruować ogólną mentalność użytkownika gwar w określonym okresie, sposoby recepcji świata, ukryte w aspektach semantycznych i stylistycznych języka, w stereotypach i zjawiskach kultury.
- Wychodzi się z założenia, że znaczenie jest najniższym stopniem aktualizacji konceptu. Zwraca się uwagę na leksemy, w których znajduje odzwierciedlenie konceptualizacja człowieka, kiedy są określane jego cechy, takie jak: wygląd fizyczny, psichika, emocje, pochodzenie społeczne, religia, relacje z innymi ludźmi.

- Remiantis semantinė analize, galimos išvados apie žmogaus dvasinį pasaulį, pasaulio sampratą ir emocinį santykį su juo. Šiuo požiūriu ypač svarbūs abstrakčių sferų konceptualizacijos ypatybių tyrinėjimai – jausmų, charakterio, proto, visuomeninių santykių, pvz.:
  - *tiesioginis žmogus,*
  - *geras žmogus,*
  - *taikingas žmogus,*
  - *biednas žmogus,*
  - *jis neatjaučia žmogaus.*
- Na podstawie analizy semantycznej można wnioskować o świecie duchowym człowieka, koncepcji świata i emocjonalnej relacji z nim. Pod tym względem szczególny charakter mają badania sposobów konceptualizacji dziedzin świata wyrażonych przy pomocy pojęć abstrakcyjnych: nazw uczuć, charakteru, rozumu, relacji społecznych, np.:
  - *bezpośredni człowiek,*
  - *dobry człowiek,*
  - *pokojowo usposobiony człowiek,*
  - *biedny człowiek,*
  - *niewspółczujący człowiek.*

- Aptariamas leksikos sluoksnis semantiškai gana įvairus. Čia pasitaiko stilistiškai konotuočių žodžių, kuriais žmogus priskiriamas tam tikrai kategorijai pagal jo kūno ypatumus, pvz.:

griaumedis ‘stambus, dramblotas žmogus’, ***kėbla*** ‘nevikrus žmogus’, ***kemsiukas*** ‘mažas, menkas žmogus’, ***kreivys*** ‘žmogus kreivomis kojomis’, ***kungys*** ‘susirietęs, susitraukęs žmogus’.

- Omawiana warstwa leksyki jest semantycznie dość zróżnicowana. Pojawiają się tu stylistycznie nacechowane wyrazy, przy pomocy których człowiek jest zaliczany do pewnej kategorii według cech związanych z wyglądem, np.:

griaumedis potężny, słoniowaty człowiek, ***kėbla*** ‘niezręczny człowiek’, ***kemsiukas*** ‘mały, drobny człowiek’, ***kreivys*** ‘człowiek o krzywych nogach’, ***kungys*** ‘zgięty, zgarbiony człowiek’.

- Išskirtinos ir žmogaus proto gebėjimus pagal jo elgesio racionalumą vertinančios leksemos, pvz.:

amelis ‘puskvailis, žioplys’,
bužys ‘piktas, pasipūtęs žmogus’,
zumsa ‘nekalbus žmogus, tylenis’,
mėsagalvis ‘kvailokas, menko proto žmogus’,
išmislinčius ‘išmintingas žmogus, gudročius, galvočius’.

- Dają się wyróżnić również leksemy związane z oceną zdolności umysłowych człowieka na podstawie racjonalności jego zachowania się, np.:

amelis ‘półgłówek, gamoń’,
bužys ‘zły, pyszałkowaty człowiek’,
zumsa ‘nierozmowny człowiek, mruk’,
mėsagalvis ‘głupawy, słabego umysłu człowiek’,
išmislinčius ‘rozsądny, łebski człowiek, mądrala’.

Apibendrinimas / Wnioski

- Leksikografinėje tarmių medžiagoje išryškėja pagrindiniai žmogaus semantiniai aspektai: psichinis, psichosocialinis, socialinis, fizinis, buitinis, biologinis ir lokalinis
- Tarminis žodynas gali būti tiriamas kaip tam tikro laikmečio kultūros istorijos objektas, kurios nors kalbinės bendruomenės kultūrinių poreikių liudytojas, visuomenės gyvenimo, jos vertybių sistemos atspindys.
- Tarminiame diskurse išryškėja kelių kartų požiūris, priklausantis tam kalbos sluoksniui, kuriame sutelkti archajiškas ir šiuolaikiškas požūriai.
- Gwarowe dane leksykograficzne ukazują podstawowe aspekty semantyczne charakteryzujące człowieka: psychiczny, psychospołeczny, społeczny, fizyczny, bytowy, biologiczny, lokatywny.
- Słownik gwarowy może służyć podstawą do badań nad pewnym okresem historii i kultury, zawierać świadectwa o zapotrzebowaniach kulturowych którejkolwiek wspólnoty językowej, być odzwierciedleniem życia społecznego, systemu wartości tej wspólnoty.
- W dyskursie gwarowym ujawniają się poglądy kilku pokoleń, utrwalone w tej warstwie językowej, która ma zdolność łączenia wyobrażeń archaicznych i współczesnych.